

ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ПІДХОДУ В ПРИКЛАДНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Любов ТЕРЕХОВА

Copyright © 2014

УДК 177.9

Постановка суспільної проблеми. Право карати є невід'ємною функцією держави, законною відповіддю на порушення закону. Проте мислителі – від просвітників до постструктуралістів – наполягають на тому, що покарання не має бути помстою держави громадянину. Покарання – не самоціль, а спосіб і засіб указати на помилки тому, хто вчинив злочин, не так завдати йому шкоди, рівнозначної тій, яку вчинив він сам, як переконати його більше не порушувати закону. Політика нашої держави у сфері виконання покарань нині зорієнтована на гуманізацію та дотримання загальноєвропейських правил і норм поведінки з ув'язненими. Цей процес є складним, оскільки виправно-трудова система, яка культивувалася у роки радянської влади й залишилася у спадок незалежній Україні, була спрямована переважно на трудову експлуатацію ув'язнених (в'язниці організувалися за принципом близькості або зручності сполучення з великими промисловими підприємствами, забезпечуючи їх безкоштовною робочою силою). Вочевидь про жодне “повернення” потім у соціум не йшлося. “Табори” виснажували фізичні сили людини, та й ідеологічно вона більше не сприймалася як повноцінний громадянин.

Пенітенціарна система, на відміну від кримінально-виконавчої зорієнтована на те, як мінімізувати шкоду, завдану злочинцем суспільству, й водночас як спонукати його розкаятися у вчиненому й запобігти рецидиву.

Реформування кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну – тривалий процес, який вимагає не тільки значних фінансових ресурсів, а й передусім світоглядної переорієнтації персоналу. Перенесення акценту діяльності пенітенціарної служби з виконання покарання, призначеного судом, на ресоціалі-

зацію ув'язненого, його повернення в суспільство як повноправного члена спільноти, покладає велику відповідальність на психолога установи виконання покарань. Саме психолог може визначити те, наскільки свідомим є визнання злочинцем своєї провини, а розкаяння щирим.

Метою дослідження є обґрунтування нової світоглядної парадигми в діяльності пенітенціарного психолога (ширше – практичного працівника), яка б відповідала запитам гуманізації системи в цілому.

Авторська ідея. Підґрунтям для формування такої нової парадигми може стати *екзистенційний підхід* як синтез ідей, принципів і концептів екзистенційної філософії та екзистенційної психології. При цьому вказаний підхід не розглядається як методика, а радше як певне методологічне настановлення у здійсненні діяльності пенітенціарного працівника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пенітенціарна психологія не може розглядатися відокремлено від інших дисциплін, які досліджують зв'язок усупільненого індивіда з системою виконання покарань, – правознавства, соціології, психології, філософії. Одним із основоположників реалізації пенітенціарної ідеї в Україні був правознавець Г. О. Радов. Його праці мають філософське спрямування, оскільки він першочергової вагомості надавав духовному вихованню засуджених, яке б мало психотерапевтичний ефект. Взагалі більшість досліджень у пенітенціарній сфері є крос-дисциплінарними. Науковець, який займається проблемами пенітенціарної психології, не може оминати правових особливостей, пов'язаних з наданням психологічної допомоги. Тому будь-яке пенітенціарне пошукування потребує залучення широкого наукового контексту.

Правові аспекти пенітенціаристики нині досліджують І. Г. Богатирьов, С. К. Гречанюк,

І. М. Копотун, О. Б. Пташинський, М. С. Пузирьов, О. В. Романенко, А. Х. Степанюк, С. Я. Фаренюк, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець, О. Б. Янчук; соціально-педагогічні – О. В. Беца, О. Г. Гончаренко, О. А. Дука, О. М. Неживець, М. О. Супрун, І. Г. Шамриленко, В. С. Шкраб'юк; філософські – Ю. А. Баранов, В. В. Білецький, І. В. Гордієнко-Митрофанова, Н. Ю. Мельничук, О. М. Яремко; психологічні – Д. О. Александров, В. В. Білецький, О. В. Давидова, В. М. Іванов, С. М. Єрмак, В. О. Коновалова, Т. В. Кушнірова, В. Р. Медведєв, О. В. Сахнік, В. М. Сіньов, В. В. Суліцький, В. Ю. Шепітько; психіатричні – В. Л. Гавенко, Г. М. Кожина, О. О. Несен. Для обґрунтування ролі сутнісного змісту екзистенційної психології у становленні пенітенціарної гілки цієї дисципліни значущим є праці класиків екзистенційно-гуманістичного напрямку, а саме Л. Бінсвангера, Дж. Бюдженгала, Г. Елленбергера, А. Маслоу, Р. Мея, Г. Олпорта, К. Роджерса, І. Ялома та ін.

Екзистенційну психологію як феномен пост-екзистенційного мислення з історико-філософського погляду ґрунтовно дослідила Г. Д. Омелаєнко [1]. Екзистенційний підхід у прикладній психології зреалізований локально. Зокрема, Д. О. Александров, розглядаючи сентенції системи, висвітлив “глибинну установку” (механізм, який визначає загальноособистісні стратегії поведінки та регулює процес вибору індивідом певного типу активності залежно від стимульної ситуації) як екзистенційну систему вибору [2, с. 15]; В. В. Суліцький обґрунтовує екзистенційно-гуманістичний напрям як один із підходів для надання нужденним психологічної допомоги, що, безсумнівно, узмістовлює практичну роботу пенітенціарних психологів. Щоправда світоглядне призначення екзистенційної психології розкривається ним дуже схематично: “Завдання людини – знайти смисл і напрямок руху в світі, який часто здається абсурдним і безглуздим. Деякі екзистенційні орієнтації песимістичні, інші – підкреслюють необмежені можливості людини” [3, с. 32].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Прикладна психологія у межах пенітенціарної системи – це водночас царина юридичної психології, яка досліджує закономірності психосоціальної діяльності особи, котра відбуває покарання, і вивчає можливості її ресоціалізації, тобто відновлення порушених раніше особистісних рис-якостей цієї покараної державою людини [4, с. 156].

Причому діалогічне тлумачення ресоціалізації як повернення особи у соціум не може мати одностороннього характеру *впливу на* засудженого, а передбачає наявність у нього бажання, волі та індивідуальних зусиль стати повноцінним членом суспільства. На жаль, окремі науковці виключають із розгляду цей вектор. Скажімо, О. М. Неживець визначає ресоціалізацію як “процес становлення особи як соціального члена суспільства, що здійснюється на основі застосування до неї (курсив наш. – Л. Т.) комплексу правових, організаційних, психологічних, виховних та інших заходів впливу на різних етапах кримінальної відповідальності з метою недопущення здійснення протиправних діянь та повернення її до самостійного загальноприйнятого нормального життя в суспільстві” [5, с. 14]. Такий підхід зводить роботу із засудженим до механіцизму й формалізму: становлення особистості тут відчужується від суб’єктності самої людини, котра в такому разі сприймається тільки як об’єкт впливу.

Отож очевидно, що наукові розробки, присвячені екзистенційному підходу в психології пенітенціарної сфери, мають розрізнений, фрагментарний характер та потребують узмістовленого розширення. Світоглядна парадигма для роботи психолога з особами, які відбувають покарання, також має бути обґрунтована з гуманістичних позицій, зважаючи передусім на “розмитість” змісту поняття “ресоціалізація”, яке покладено в основу мислєдїяльності теоретиків і практиків пенітенціарної служби.

Виклад основного матеріалу дослідження й отриманих наукових результатів. Для персоналу пенітенціарної служби видаються численні посібники та довідники, збірники документів міжнародних організацій, які регулюють діяльність пенітенціарних установ. Проте конкретні методики, які пропонуються для застосування мають використовуватися психологом не відповідно до задекларованих у цих документах принципів, а згідно з принципами психологічного професіоналізму та Етичного кодексу психолога. Та й найкращі канони стануть дієвими тільки тоді, коли будуть осмислені та сприйняті самими працівниками. Екзистенційний підхід у психології – це саме той напрям, який передбачає глибоке задіяння психотерапевта у процес роботи з клієнтом.

Екзистенційна психологія як напрям виникла в середині ХХ століття, з одного боку,

як протест проти засилля бігевіоризму й психоаналізу, які намагалися звести людину до поведінкових схем і тамовальних інстинктів, а з іншого – як рефлексія науковців над теоретичними досягненнями екзистенційної філософії. І. Ялом стверджує, що методи, які надміру зорієнтовані на емпіричні дослідження, як наприклад, бігевіоризм, ігнорують власне те, що робить людину людиною. Психіку, звісно, можна розділити наскільки завгодно частин, чи сегментів, проте емпіричний аналіз навряд чи допоможе прояснити її зміст [6, с. 23]. Емпіричні дані є достовірними тоді, коли йдеться про найбільш прості речі, які можна механічно виміряти: кількість споживання алкоголю, коефіцієнт працездатності (за кількістю витраченого часу на виконання певного завдання) тощо, але як виміряти здатність любити, почуття гумору, волю до життя [Там само, с. 32]. Роло Мей, один із теоретиків екзистенційної психології, наголошував, що техніки й діагностичні концепції знаходяться на різних рівнях розуміння того, що має місце при безпосередній зустрічі у психотерапії, помилково плутати їх або дозволити одному поглинути інше. Ось чому не можна допускати техніці замінити безпосереднє розуміння пацієнта й спілкування з ним, так само як і помилково уявляти, що практичний психолог працює в середовищі, вільному від будь-яких теоретичних конструктів. У своїх мисленневих побудовах й узагальненнях він має шукати золоту середину [7].

Звичайно, психологам і керівникам соціально-психологічних служб установ виконання покарань поставлено багато завдань, досягнення яких вимагає значних затрат часу та енергії. Тільки складання психолого-педагогічної характеристики на засудженого за рекомендованою схемою потребує висвітлення шістнадцяти пунктів, до яких, окрім анкетних, медичних даних та інформації, пов'язаної із вироком, входить зазначення рис характеру, рівня освіти та загального розвитку, ставлення до персоналу, засуджених, злочинських традицій і законів, а також фіксації позиції у “злочинній ієрархії”, інтересів і ставлень до вчиненого злочину та ін. С. М. Єрмак вважає, що перенавантаження персоналу призводить до того, що характеристики складаються шаблонно, а тому пропонує скоротити їх до кількох блоків: соціально-біографічні дані засудженого, ставлення до “режиму”, ставлення до праці, висновок [8, с. 55–56; 60]. Таким чином цей документ стане абсолютно формальним, з

нього зникнуть свідчення про зв'язки з сім'єю, інтереси засудженого, а головне – його ставлення до вчиненого злочину, причому акцент знову переноситься на трудове виховання, хоча праця сама по собі не здатна нікого виховати навіть на волі, не те, що в умовах же соціальної ізоляції.

Пенітенціарному психологу не слід сподіватися, що можна працювати з ув'язненим, уникаючи безпосереднього спілкування з ним, що колись набір діагностичних методик дозволить домогтися позитивного результату в такій роботі. Скажімо, відомий український психолог В. М. Синьов слушно відводить значну роль індивідуальній ознайомчій бесіді начальника відділення соціально-психологічної служби із засудженим, яка відбувається після вивчення документації, аналізу характеристик його поведінки в карантині та на засіданні розподільчої комісії. Бесіда має допомогти встановити психологічний контакт із конкретним засудженим, з'ясувати додаткову інформацію про його особистість, виявити збережені позитивні соціальні зв'язки та стосунки, плани і прагнення. Причому помилки під час такої бесіди можуть бути фатальними: надмірне моралізування, поведінка працівника “як на допиті”, наполегливе бажання відразу прояснити, чому сімейні стосунки засудженого зруйнувалися або взагалі занурити його в негативний досвід, спогади про нього стають перешкодою на шляху налагодження продуктивного психологічного контакту. Науковець переконаний, що працівникам установ виконання покарань (начальникам відділень, оперативним уповноваженим, працівникам виробничих, медичних та інших служб), які за своїми посадовими обов'язками спілкуються із засудженими, у процесі ознайомчої бесіди потрібно намагатися якщо не завойовувати довіру чи прихильність, то принаймні не викликати в нього роздратування. В іншому разі всі намагання проникнути у його внутрішній світ приречені на поразку [9, с. 86].

Очевидно, що за сутнісним змістом такий підхід дуже нагадує екзистенційно-гуманістичний, хоча цей термін і не використовується науковцем. Із позиції екзистенційної психології, психотерапевт – не лікар, адже він звертається не до хворого тіла, а до потенційного Я клієнта. Його завдання – надання “акушерської допомоги” ще не прожитому життю пацієнта. Пенітенціаристика так само зорієнтована на перспективу, на віднайдення в ув'язненому позитиву, тобто як у людині, котра помилилася, але котра може статися повноцінним членом

суспільства. Отож в ув'язненому треба шукати потенціал як основу конструктивної ресоціалізації. Потенціал може виявитися, звичайно, й у трудовій сфері, хоча це далеко не безумовний наслідок. Відомі приклади у практиці вітчизняної пенітенціарної системи, коли засуджений до довічного позбавлення волі написав книгу в жанрі фентезі, щоб порадувати свого сина, або в Італії в Римській в'язниці був зреалізований грандіозний проект з постановки трагедії Шекспіра, результати якого стали фільмом "Цезар має померти", де акторами були засуджені, більшість із яких також "довічники", котрі хоча й віртуально, проте все ж потрапили на "Канський кінофестиваль". Ті, хто задумав ці проекти, фактично використовували екзистенційний підхід, особливо його засадничу настанову – вказати клієнту на світлі, благородні, висококультурні перспективи.

Екзистенційна психотерапія як динамічний терапевтичний підхід орієнтується на динамічну модель функціонування психіки (в особі діють різноманітні усвідомлювані й неусвідомлювані сили, мотиви й страхи). Проте, якщо психодинаміка фройдизму базується на конфлікті свідомого з прихованими інстинктами, то базовий конфлікт екзистенційного підходу зумовлений конфронтацією особистості з базовими данностями його існування. Сутність останніх відкривається методом глибокої особистісної рефлексії. Умовами такого методу І. Ялом вважає самотність, мовчання, час і свободу від повсякденних відволікань, якими кожна людина заповнює світ власного досвіду. Каталізатором рефлексії тут є екстремальний досвід "межових ситуацій" – загроза особистої смерті, тяжка хвороба, смерть близької людини, прийняття важливого рішення, крах базової смислоутворювальної системи. Коли людина відмежується від повсякденності, розмірковує про драматизм життєвої ситуації у світі, про свої межі й можливості, то стикається з "глибинними структурами" як "остаточними даностями", насамперед із смертю, свободою, ізоляцією й абсурдністю [6, с. 8–12]. Ув'язнення, особливо, якщо людина потрапляє до установи вперше, також є "межовою ситуацією", коли вона не завжди здатна справитися з таким досвідом, який особистісно ніби роздавлює її, не дозволяючи здійснити самій рефлексію. Тому завдання психолога – уможливити розуміння того, що така рефлексія, конструктивна і позитивний сенс є навіть у критичному життєвому становищі. Екзистенційні психологи наполягають на тому,

щоб терапевт прагнув зрозуміти внутрішній світ пацієнта, замість того, щоб досягнути, як саме той відхиляється від прийнятих "норм". Така настанова також корисна для практика, який зазнає світоглядної переорієнтації на основі пенітенціарної ідеї. Причому спілкування психолога з пацієнтом не обов'язково має бути індивідуальним, екзистенційний підхід досить вдало може бути реалізований у груповій терапії (засновник методу групової терапії Карл Роджерс поділяв ідеали гуманістичної психології, Ірвін Ялом працював з клієнтами як індивідуально, так і в групах).

Саме рефлексія над "остаточними даностями" надзвичайно важлива для будь-якої людини, а для особи, яка перебуває за стінами в'язниці, вона набуває особливої вагомості. Американські вчені К. Стейсі та К. Маркін під час вивчення ставлення тюремного населення до смерті і майбутнього життя встановили, що багато ув'язнених мають високі показники тривоги смерті й інтересу до тем, пов'язаних із нею, страху похорону й внутрішніх хвороб, а також усвідомлення тамованих думок про смерть, порівняно з контрольною нормою [10, с. 60]. Кількість суїцидальних випадків нині в установах виконання покарань викликає занепокоєння. Однак багато практиків явлено чи приховано підтримують соціологічне пояснення самогубства, вважаючи, що розмови із засудженими про смерть і так звані заходи попередження лише спровокують нові випадки. Очевидно, таке упередження продиктоване непослідовністю опрацювання такої складної теми. У форматі екзистенційного підходу – це не може бути одне заняття, а має бути цикл зустрічей, присвячених трансформації невизначеної тривоги в конкретні страхи, усвідомлення, і, відповідно, позбавлення їх. Рефлексія фінальності та смертності породжує в людини тривогу, яка, якщо не трансформується в конкретний страх, може стати причиною психічного розладу (психопатології). Концепція смерті відіграє гранично важливу роль у психотерапії, оскільки зачіпає життєвий досвід кожного з нас. Життя і смерть взаємопов'язані: фізично смерть знищує нас, але ідея смерті нас рятує, – вважає І. Ялом. У будь-якому разі усвідомлення смерті загострює бажання жити й радикально змінює погляд на саме життя [6, с. 60].

Проблема свободи – надважлива данність, обговорення якої зовсім не є актом знуцання над особами, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Свобода – філософська

категорія, інтелектуальне опрацювання якої не може бути відокремлене від категорії відповідальності, що становить вагому частку свободи. Багато проблем психічної сфери пов'язані з тим, що людина уникає обов'язковості, делегуючи право вибору батькам, дружині, чоловіку, іншим навколишнім. Прийняття відповідальності – надзвичайно важливе вміння, яке потрібно допомогти засудженому актуалізувати в собі. Злочинна поведінка, порушення норми переважно має у своєму підґрунті відсутність обов'язковості або неокультурене бажання її уникнути. Перебрання відповідальності на себе неподільно пов'язане з волею, досвідом вольових зусиль, вольовою поведінкою.

Психологи як і філософи екзистенційного напрямку стверджують, що сама людина творить себе, конституюючись у системі власних виборів, де ситуація – це тільки її вибір. Відтак психотерапевт має діяти, виходячи з тези, що пацієнт сам створив своє неблагополуччя, а не випадковість, не зла доля чи не та генетика. Це – перший крок, спрямований на прийняття ним відповідальності. Така настанова – вкрай корисна у роботі практичного психолога, тим більше, що нині популярні соціологічні теорії перекладають відповідальність злочинця на його середовище та батьків. У телевізійному фільмі, знятому за автобіографічною книгою Пейпер Керман про досвід її перебування у федеральній в'язниці для жінок, “Помаранчевий – хіт сезону” (“Orange is New Black”), є показовий епізод: мати Пейпер, відвідуючи її у в'язниці, бідкається, що хорошу дівчинку посадили в погане місце, недолугі адвокати винні в тому, що вона там; Пейпер просить припинити звинувачувати когось: “Я тут, бо колись зробила неправильний учинок, саме тому тепер я у в'язниці”. Це – прекрасний приклад не тільки усвідомлення відповідальності як початку процесу змін, а й наступного кроку – свободи. Ален Вілліс був переконаний, що “терапія може бути причиною особистісних змін лише настільки, наскільки вона приводить пацієнта до прийняття нового способу поведінки. Справжня зміна, не пов'язана з дією, практично й теоретично неможлива” [11, с. 144]. Така настанова, за якою для індивіда істинним є тільки те, що він утілює у дії, була проголошена засновником екзистенційної філософії Сьореном К'еркегором та палко підтримана психологами цього напрямку [7]. І справді, не існує філософських проблем поза конкретними проблемами особистого життя мислителя. Прихильники екзистенційного

підходу в психології по-своєму витлумачили такий суб'єктивізм данського філософа: не існує іншої відповідальності, ніж відповідальність людини перед собою. Цілком закономірно, що й названа психотерапія споріднена з екзистенційною філософією у питанні перенесення акценту на саму людину. Відповідальність, вибір для екзистенціалізму завжди залежать від власної волі людини, якими б не були обставини. Роло Мей вважав, що люди всіляко намагаються уникнути відповідальності, заявляючи про несвободу своїх дій, не бажаючи робити вибір, вони насправді потім вірять у власну мізерність і ворожість світу. Він, як і його натхненник К'еркегор, глибоко вистраждав своє вчення: у віці тридцяти років захворів на туберкульоз, кілька років провів в ізольованому санаторії, що дало йому змогу переосмислити своє ставлення до життя, зрозуміти, що пасивність і безпорадність тільки сприяють розвитку хвороби: “Допоки я не відпрацював у собі певну “боротьбу”, деяке почуття власної відповідальності за те, що саме я є тією людиною, яка хвора, я не міг досягнути жодного прогресу” [Цит за: 12, с. 177].

Вочевидь людину не можна змінити примусово чи вкласти їй у голову правильні ідеї, думки, принципи. Ціль психотерапії – підвести людину до позначки, де вона може зробити вільний вибір [6, с. 327]. Про це часто забувають пенітенціарні психологи, намагаючись змінити щось у засудженому механічним чином – нотаціями, працею, безперервною діагностикою тощо. Саме тому питання: “Виправився засуджений чи ні?”, так важко прояснити. Якщо особа виконує вимоги адміністрації, не порушує дисципліну, чи означає це, що вона насправді змінилася? А саме ці показники враховуються при розгляді умовно-дострокового звільнення. У той же час у психологічних характеристиках засуджених, котрі не стояли на профілактичному огляді щодо самогубства, але вчинили суїцид, також часто зустрічаємо твердження, що вони сумлінно працювали, виконували вимоги адміністрації (часто наявний припис: “з метою поблажливого ставлення до себе”). Особа, яка знаходиться в установах виконання покарання – щонайперше людина, а отже без людського спілкування їй буде важко щось зрозуміти, а тим паче – змінитися.

Бажана зміна може відбутися, коли засуджений чи засуджена усвідомлює свої потреби-домагання, а відтак сама проектує волевиявлення, яке, своєю чергою, стає основою його чи її вчинкової дії. Прийняття рішення, вибір,

таким чином, передує вчинянню. Якщо ж така дія не відбулася, значить жодного істотного особистісного рішення не було прийнято.

Отож клієнт має приймати рішення сам, за влучною тезою І. Ялома: "...рішення прийняте кимось іншим – це не рішення" [Там само], не збагачення власного досвіду життєдіння. Психолог, а особливо пенітенціарний, покликаний стимулювати самостійне рішення клієнта, прийняття ним зобов'язання за себе і свої вчинки. Здатність й розвинене вміння брати на себе відповідальність закономірно формує внутрішню принциповість особистості, яка започатковує її систему цінностей як конструктивну основу ресоціалізації. Причому екзистенційні психологи розрізняють свободу дії (сутнісну) і свободу буття (екзистенційну). Людина може бути внутрішньо вільною, навіть, якщо фізично вона знаходиться у в'язниці. Це підтверджується не тільки художньо-філософським осмисленням А. Камю у "Сторонньому" та Ж.-П. Сартра у "Стіні". Р. Мей наводить кілька цілком реальних випадків, коли ув'язнені з ентузіазмом говорили про "внутрішню свободу" [12, с. 204; с. 219]. При правильному спрямуванні ізоляція, якою супроводжується ув'язнення, може сприяти особистісній рефлексії, котра дозволить переосмислити вчинене, спосіб життя, набути свободи буття.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

1. Професійним терапевтичним досвідом доведено, що екзистенційна парадигмальна процедура корисна для окремих пацієнтів, так само, як і підходить вона деяким клініцистам, але не всім [6, с. 33]. У форматі її здійснення немає чітко визначеного набору технік і методів, які б можна було застосувати до ситуації кожного клієнта. Замість того, щоб використовувати загальні методики, практичні психологи звертаються до особистості клієнта. В умовах пенітенціарного закладу їм варто пам'ятати, що той, з ким вони працюють, – це особистість, яку треба спрямувати до само-рефлексії над "остаточними данностями буття". Схематично напрям діяльності психолога з клієнтом у рамках екзистенційного підходу доречно зобразити так: тривога > усвідомлення смертності > свобода – відповідальність > смисл – цінності. Ось чому ефективний психолог підводить ув'язненого до усвідомлення нагальності особистісних змін, вказує

йому на світлі перспективи повсякдення, розширює його психодуховний потенціал.

2. Імовірно, що екзистенційна терапія не має бути універсальною. Очевидно більше користі вона принесене тим, хто відбуває покарання за злочини, вчинені з необережності. Оскільки таким людям більше притаманні докори сумління, то пенітенціарним психологам варто повно керуватися принципами гуманістичної психології. Хоча виправлення (одужання) засудженого не може настати раптово, проте тривала й цілеспрямована робота у цьому напрямку завжди є результативною.

3. Велика кількість досвідчених терапевтів опираються на екзистенційні ідеї міжособистого лікувального практикування, належачи до інших світоглядних шкіл. Для пенітенціарної гілки прикладної психології, як і для пенітенціаристики в цілому, екзистенційний підхід є надзвичайно цінним, оскільки пропонує гуманістичне змістове переорієнтування пенітенціарної системи. У перспективі варто підібрати такі методики роботи для пенітенціарних психологів, які повно реалізують принципи саме цього евристичного підходу.

1. Омелашко Г. Д. Екзистенціальна психологія як феномен постекзистенційного мислення ресоціалізації : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня кандидата філософ. наук : 09.00.05 / Г. Д. Омелашко. – К., 2008. – 20 с.

2. Александров Д. О. Роль установки у вчиненні "безмотивних" насильницьких злочинів : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня кандидата психол. наук : 19.00.06 / Д. О. Александров. – К., 2001. – 18 с.

3. Суліцький В. В. Психопрофілактична робота із засудженими. Методичні рекомендації / В. В. Суліцький. – Горлівка, 2006. – 66 с.

4. Коновалова В. О. Юридична психологія : [підруч.] / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько ; 2-ге вид., перероб., і доп. – Харків : Право, 2008. – 240 с.

5. Неживець О. М. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня кандидата психол. наук : 12.00.08. / О. М. Неживець. – К. 2005. – 20 с.

6. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / Ирвин Ялом. – М. : Независимая фирма "Класс", 2005. – 576 с. – (Библиотека психологии и психотерапии).

7. Мей Р. Происхождение экзистенциальной психологии // Экзистенциальная психология / Ролло Мей. – М. : Апрель Пресс; ЭКСМО-Пресс, 2001. – Терминологическая правка В. Данченко. – К. : PSYLIB, 2005.

8. Єрмак С. М. Проблеми визначення змісту психолого-педагогічної характеристики на засудженого / С. М. Єрмак // Мат. міжнар. н.-практ. конфер. (Чернігів, 10 квітня 2009 р.). – Чернігів : Чернігівський

державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2009. – С. 54–61.

9. Синьов В. М. Основи пенітенціарної педагогіки й психології / В. М. Синьов. – Біла Церква, 2003. – 101 с.

10. Stacey C. The Attitudes of College Students and Penitentiary Inmates Toward Death and a Future Life/ C. Stacey, K. Markin // *Psychiatric Quarterly*. – 1952. – № 26. P. 27–32.

11. Wheelis A. The Place of Action in Personality Change / A. Wheelis // *Psychiatry*. — 1950. – № 13. – P. 135–148.

12. Фрейдджер Р. Гуманистическая, трансперсональная и экзистенциальная психология. К. Роджерс, А. Маслоу и Р. Мэй / Роберт Фрейдджер, Джеймс Фейдимен. — СПб. : Прайм-Еврознак, 2007. — 221 [3] с. — (Университетская библиотека).

REFERENCES

1. Omelayenko G. D. Ekzistencialna psikhologiya yak fenomen postekzistenciynogo mislennya resocializatsiyi : avtoref. disertatsiyi na zdobuttya nauk. stupenya kandidata filosof. nauk. : 09.00.05 / G. D. Omelayenko. – К., 2008. – 20 s.

2. Aleksandrov D. O. Rolj ustanovki u vchinenni “bez-motivnikh” nasilnijnikikh zlochiniv : avtoref. disertatsiyi na zdobuttya nauk. stupenya kandidata psikholog. nauk. : 19.00.06 / D. O. Aleksandrov. – К., 2001. – 18 s.

3. Sulicjkij V. V. Psikhoprofilaktichna robota iz zasudzhenimi. Metodichni rekomendatsiyi / V. V. Sulicjkij. – Gorlivka, 2006. – 66 s.

4. Konovalova V. O. Yuridichna psikhologiya : [pidruch.] / V. O. Konovalova, V. Yu. Shepitjko ; 2-ge vid., pererob., i dop. – Kharkiv : Pravo, 2008. – 240 s.

5. Nezhivecj O. M. Zabezpechennya socialjnoyi ta trudovoyi rehabilitatsiyi osib, zviljnenikh z miscj pozbavleniya voli : avtoref. disertatsiyi na zdobuttya nauk. stupenya kandidata psikholog. nauk. : 12.00.08. / O. M. Nezhivecj. – K. 2005. – 20 s.

6. Yalom I. Ehkzistencialnaya psikhoterapiya / Irvin Yalom. – M. : Nezavisimaya firma “Klass”, 2005. – 576 s. – (Biblioteka psikhologii i psikhoterapii).

7. Meyj R. Priskhozhdennye ehkzistencialnoyi psikhologii // Ehkzistencialnaya psikhologiya / Rollo Meyj. – M. : Aprelj Press; EhKSMO-Press, 2001. – Terminologicheskaya pravka V. Danchenko. – К. : PSYLIB, 2005.

8. Yermak S. M. Problemi viznachennya zmistu psikhologo-pedagogichnoyi kharakteristiki na zasudzhenogo / S. M. Yermak // Mat. mizhnar. n.-prakt. konfer. (Chernigiv, 10 kvitnya 2009 r.). – Chernigiv : Chernigiv-sjkijy derzhavniy institut prava, socialjnikh tekhnologiyi ta praci, 2009. – S. 54–61.

9. Sinjov V. M. Osнови penitenciarnoyi pedagogiki yj psikhologiyi / V. M. Sinjov. – Bila Cerkva, 2003. – 101 s.

10. Stacey C. The Attitudes of College Students and Penitentiary Inmates Toward Death and a Future Life/ C. Stacey, K. Markin // *Psychiatric Quarterly*. – 1952. – № 26. P. 27–32.

11. Wheelis A. The Place of Action in Personality Change / A. Wheelis // *Psychiatry*. — 1950. – № 13. – P. 135–148.

12. Freyjdzher P. Gumanisticheskaya, transpersonalnaya i ehkzistencialnaya psikhologiya. K. Rodzhers, A. Maslou i R. Mehj / Robert Freyjdzher, Dzheyjms Feyjdimen. — Spb. : Prayjm-Evroznak, 2007. — 221 [3] s. — (Universitetskaya biblioteka).

АНОТАЦІЯ

Терехова Любов Володимирівна.
Перспективи становлення екзистенційного підходу в прикладній психології.

У статті окреслено гуманітарні питання, зумовлені переорієнтацією мети діяльності кримінально-виконавчої системи України з виконання покарань на ресоціалізацію засуджених. Обґрунтовано потребу світоглядної зміни пенітенціарного персоналу на основі принципів екзистенційно-гуманістичної психології. Висвітлено можливість застосування екзистенційного підходу в прикладній психології як метанастанову діяльності пенітенціариста. Запропоновано розглядати досвід ув'язнення як межову ситуацію, що може стати для засудженого основою рефлексії та подальшого виховання відповідальності за умови мудрої терапевтичної роботи психолога.

Ключові слова: екзистенційний підхід, екзистенційна психологія, екзистенційна психотерапія, ізоляція, пенітенціарний психолог, пенітенціаристика, потенціал, тривога, рефлексія, смерть, межова ситуація, ув'язнені, свобода, відповідальність, вибір.

АННОТАЦИЯ

Терехова Любовь Владимировна.
Перспективы становления экзистенциального подхода в прикладной психологии.

В статье очерчены гуманитарные вопросы, обусловленные переориентацией цели деятельности уголовно-исполнительной службы с исполнения наказаний на ресоциализацию осужденных. Обоснована потребность мировоззренческой перемены пенитенциарного персонала на основании принципов экзистенциально-гуманистической психологии. Освещена возможность использования экзистенциального подхода в прикладной психологии как метаустановки деятельности пенитенциарного работника. Предлагается рассматривать опыт заключения как пограничную ситуацию, которая может стать для осужденного основанием для рефлексии и последующего воспитания ответственности при условии мудрой терапевтической работы психолога.

Ключевые слова: экзистенциальный подход, экзистенциальная психология, экзистенциальная психотерапия, изоляция, пенитенциарный психолог, пенитенциаристика, потенциал, тревога, рефлексия, смерть, пограничная ситуация, осужденные, свобода, ответственность, выбор.

ANNOTATION

Terekhova Lyubov.
Perspectives of Becoming of Existential Approach in Applied Psychology.

In the article are considered the humanitarian questions those were conditioned by re-orientation of Criminal-Executive Service activity from execution of punishments to resocialization of convicted persons. The demand of overview change of penitentiary staff is substantiated. The penitentiary psychology is represented in wide sense through the analysis of penitentiary theory with reminding penal aspects of jurisprudence, pedagogy, philosophy and psychiatry.

The necessity of application of the existential approach in penitentiary psychology is considered. It is supported the need of re-orientation of penitentiary staff's world outlook according to existential humanistic psychology

principles. It is illuminated the possibility of using the existential approach as kind of meta-attitude in correction officers' work. It is proposed to understand the experience of imprisonment as a limit situation, which could become for inmate the basis to reflection and to a future brining up of responsibility together with condition of wise therapeutic work of penitentiary psychologist. Responsibility as inner principle of human being could start the personal system of values. It is emphasized that establishment of the values

system has fundamental meaning to re-socialization. It justifies that person had understand the rules of social life and had become ready to follow them.

Key words: *existential approach; existential psychology; existential psychotherapy, isolation, penitentiary psychology, penal science, potential, anxiety, reflection, death, limit situation, inmates, freedom, responsibility, choice.*

Надійшла до редакції 27.05.2014.

З редакційної пошти

УКРАЇНСЬКИЙ ГУРТОК ГІПНОЗУ ІМЕНІ ДОКТОРА ЄВГЕНА ГЛИВИ В КИЄВІ

Вже впродовж п'ятого року під керівництвом доктора психологічних наук, професора Сергія Болтвіця на базі Незалежного експертно-дослідного психологічного тренінг-центру "Добро" в місті Києві при приймальні Президента України діє *Український гурток гіпнозу імені доктора Євгена Гливи* – одного з найвидатніших сучасних гіпнотерапевтів світу. З іменем цього знаного у світі доктора (м. Сідней, Австралія) розпочинається кожне чергове засідання українських гіпнологів – реабілітаційних психологів, психотерапевтів, стоматологів, хірургів, студентів старших курсів вищих медичних навчальних закладів України. Двічі на місяць, до кожного гурткового засідання, сам Євген Леонідович надсилає проф. Сергію Болтвіцю власні міркування, настановлення з теорії та практики гіпнологічних студій, вітання, заохочення і настановлення.

У своїй першій, як висловився сам доктор Євген Глива, інавгураційній лекції, написаній спеціально до першого засідання гуртка його імені і надісланій для виголошення в Україні, він писав: "Щиро вітаю шанованих колег, які знайшли потребу та енергію вглянутися у знаний найдавніший метод лікування, який тепер називається гіпноз. Без наміру придушити ентузіазм мушу (з радістю) констатувати, що таке явище як гіпноз головно залежить від суб'єкта; гіпноз – це дар, яким від народження випосажена кожна людина; тому на життєвому шляху (головно несвідомому) вона тільки його вдосконалює; часто поглиблює, моделює, а то й цілковито губить здатність входити у гіпноз. Моя дефініція гіпнозу така: *"Гіпноз – природне підвищення потенціалу людини, яке спонтанно появляється у житті і яке може бути викликане іншою людиною"*.

Активними учасниками Українського гуртка гіпнозу імені доктора Євгена Гливи є доктор психологічних наук, проф. Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Ігор Бушай, кандидат медичних наук, гіпнотерапевт-психолог Олексій Шевцов, лікар-стоматолог Сайед Азоді Фар (м. Тегеран, Іран), президент Світової ради психотерапевтів, ректор Університету імені Зигмунда Фрейда, академік Національної АПН України Альфред Прітц (м. Відень, Австрія), студенти різних факультетів НМУ імені О.О. Богомольця, психологи і педагоги Києво-Печерського ліцею № 171 "Лідер", викладачі психології ВНЗ України. Як відзначив один з найактивніших орудників названого гуртка Василь Гуменюк, "навчаючись на медично-психологічному факультеті Київського медуніверситету, ми зі своїми одногрупниками вирішили відновити величні духовні, або, як про це влучно писав Іван Огієнко (митрополит Іларіон), приналежні до людського духу – *духові надбання культури українського народу*, оволодіння якими неповне без розуміння і вживання у разі потреби (зокрема, з лікувальною чи оздоровчою метою) такого важливого компонента володіння собою, як застосування гіпнозу. Для цього ми створили психологічний гурток, який для нашої насаги й натхнення заохотили іменем Євгена Гливи. До нього записалися не тільки студенти медично-психологічного факультету, а й з лікувального, і навіть – стоматологічного, лікарі, психотерапевти, психологи. Відповідь проста: насамперед, ми переконані, що медичний працівник, якої б він не був спеціалізації, має володіти принаймні базовими знаннями з гіпнозу, адже йому все життя працювати з людьми, рятувати і покращувати їхнє життя. Мріємо і заохочуємо, щоб до нас ходили й особи з немедичних, але головне – людинознавчих, спеціалізацій, щоб їм це було цікаво, і використовували здобуті знання з добрими намірами."

Гурток працює під науковим керівництвом проф. Сергія Болтвіця цілорічно з жовтня по травень кожного першого і третього вівторка. Зміст засідань, гіпнологічних занять і вправ планується за фаховими побажаннями учасників, але з умовою безпосередньої участі в реалізації запропонованих методик і вправ самих ініціаторів. "Перш ніж пропонувати іншим, спробуй на собі довести корисність та функціональність кожної дії і гіпнотичного способу", – така настанова об'єднує всіх. Супервізія Сергія Івановича охоплює також апаратурну перевірку психофізіологічних показників. При цьому застосовуються виключно українські психологічні апарати, зокрема, український прилад "Хист", що дає змогу вимірювати близько 60 показників сенсомоторних реакцій людини, індивідуальних мікроритмів тремору пальців рук, величин лабільності сприйняття; індикатор емоційної напруженості людини "Вектор", прилад "Блиск", "Куля Болтвіця" та ін.

Робота гуртка багаторазово підтверджує, що гіпнабельність належить до надійних індикаторів психічного здоров'я, а розвиток здатностей до аутогіпнозу є важливим складником психічної гігієни кожної дорослої особи в сучасному дедалі ускладнюваному світі людей. Можливо, саме таке емоційне наснаження чутлива душа геніальної української поетеси Ліни Костенко явила нам як відчуття гіпнозу у вірші "А вечір пролітає, наче крижень":

*"А вечір пролітає, наче крижень,
Черкнувши місто синіми крильми.
У сріблі заворожених наближень
Ми вже як тіні, ми уже не ми."*

*Це як гіпноз, як манія безодні,
Як струм жаги, що в голосі болів,
Коли вуста пекучі, аж холодні,
Уже не здатні вимовити слів".*

Хай же рясно розквітає Українська душа по всьому світу, являючи собою ще небачені донині неймовірні здатності українського таланту й національного генія, що, можливо, раніше від покоління до покоління приховували тисячоліттями від ворогів наші мудрі прапращури, щоб передати у спадок нащадкам для майбутнього розвою і духовного та культурного піднесення української соборної нації. Доктор Євген Глива ревно пильнує, щоб так і сталося.

Світлана ЯКОВЕНКО (м. Сідней)